

ПРИЗАБУТА ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА СПАДЩИНА

У статті звертається увага на призабуту історико-краєзнавчу спадщину класика української історіографії О. М. Лазаревського, ставиться питання про її академічне перевидання. Пропонується уривок з твору О. Лазаревського, присвячений Воронізькій сотні Ніжинського полку (сучасна Сумщина).

Ключові слова: О. М. Лазаревський, Воронізька сотня, Ніжинський полк, Сумщина.

Олександр Матвійович Лазаревський (1834–1902) є класиком української історіографії, автором понад 400 наукових праць переважно з історії Гетьманщини. Вінцем його творчої діяльності став фундаментальний твір “Опис Старої Малоросії” (“Описание Старой Малороссии”). Цей твір задумувався як ґрунтовна й систематична соціально-економічна історія кожного з 10 полків, котрі входили до складу Лівобічної Гетьманщини. За життя автора йому вдалося видати тільки три томи, які стосуються відповідно історичного минулого Стародубського, Ніжинського та Прилуцького полків. Описом четвертого, Лубенського, полку можна вважати нариси “Лубенщина и князя Вишневецкие” та “Исторические очерки Полтавской Лубенщины XVII–XVIII вв.” Інші томи, як свідчить сучасний дослідник творчості О. М. Лазаревського Віктор Воронов, лишилися у чернетках¹.

Вищезгаданий твір подає надзвичайно повну історію козацьких полків, багатьох міст і сіл Сіверської України, і тому без нього важко уявити якесь повноцінне дослідження даного регіону. О. Лазаревський використав значну кількість архівних матеріалів, ряд цитованих ним документів, як от два універсали І. Мазепи, що наводяться нижче, і досі не виявлені археографами і не видані у повному обсязі. Але опублікований понад 100 років тому твір давно став бібліографічною рідкістю і нерідко є недоступним навіть для науковців, не кажучи про широку читацьку масу. Отже потреба у перевиданні тритомника є безсумнівною, але виконати це завдання є нелегко. Досить сказати, що кожен із томів нараховує понад 500 сторінок, і вже одна ця обставина становить суттєву перешкоду, бо саме тільки їх перевидання тягне за собою значні фінансові витрати. Крім того, твір має бути перекладений українською мовою. Лазаревський був свідомим українцем, другом Тараса Шевченка, але дію-

чи у підколоніальній Україні він не міг видати свій твір рідною мовою, не міг і назвати його так, як мало б бути (“Опис Старої України”). Врешті твір має бути прокоментований з врахуванням досягнень сучасної історичної науки. Якраз це завдання виконати найскладніше, бо упорядник (чи упорядники) мав би тоді наприклад перевірити і розшифрувати всі посилання Лазаревського, які ним подані зазвичай у скороченому вигляді, врахувати численні публікації джерел і наукові дослідження, які побачили світло за сотню з лишнім років, відзначити помилки автора, пояснити причину їхньої появи у тритомнику тощо. Так, Лазаревський при описі міст і сіл часто посилається на якийсь опис 1654 р. Насправді ж це так звані присяжні книги 1654 р., в яких містилися списки осіб (по полках), які начебто присягали на вірність цареві Олексію на початку 1654 р. Уривки з цих книг, де містився опис Білоцерківського та Ніжинського полків, були видруковані у відомій археографічній серії “Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России”, а конкретніше, у її десятому томі (СПб., 1878). Нами вже видано повні тексти цих книг² і по них легко перевірити точність посилань Лазаревського. Треба також враховувати і підцензурні умови, в яких творив Лазаревський, і особливості його історичних поглядів. Так, будучи типовим представником народницької історіографії, Лазаревський недооцінював роль козацької старшини як державотворчого стану, її внеску в українське церковне та культурне життя. Це яскраво проявилось наприклад у його оцінці гетьмана Мазепи чи полковника Гамалії, яких Лазаревський називає “зрадниками” і акцентує увагу переважно на їхньому землеволодінні.

Однак попри згадані труднощі, починати працю над виданням та перевиданням творчої спадщини Лазаревського і насамперед його

“Опису Старої Малоросії” треба вже нині. Нами зроблені вже перші кроки у цьому напрямку. З допомогою студентів — істориків Національного університету “Киево-Могилянська Академія” (НАУКМА) розпочата робота по комп’ютерному набору та перекладу українською т. 2 “Опису...”, який присвячений минулому Ніжинського полку. Далі піде трудомістка й складна праця по коментуванню твору Лазаревського.

Слід підкреслити, що в наш час значно зросло зацікавлення громадськості історією свого краю, своєї “малої Батьківщини”, свого міста чи села. На жаль, висококваліфікованих істориків, які працювали б у цій галузі і активно творили історію міст та сіл, нині небагато. Тому варто впритул зайнятися перевиданням творчої спадщини О. Лазаревського, праці якого з історії міст та сіл Лівобічної Гетьманщини не втратили свого значення, вони і в наш час можуть з успіхом використовуватися при вивченні минулого цього регіону у середній та вищій школах України. З метою привернути увагу читачів до твору Лазаревського (сподіваємось, що колеги-історики звернуть увагу принаймні на два інші томи “Опису...” і розгорнуть роботу по їх перевиданню), до координації зусиль, залученню потенцій-

них спонсорів для фінансування видавничих витрат нижче наводиться той фрагмент “Опису...”³, де йдеться про історію Воронізької сотні та Свято-Харлампіївського Гамаліївського монастиря. Нині Вороніж — це райцентр Сумської області. Його історія козацької доби, як і історія даного району, не має донині кращого дослідження, ніж монографія О. Лазаревського. Саме тому вважаємо доцільним навести відповідний фрагмент з даного твору, додавши мінімальний коментар. Додамо, що при перекладі твору українською ми залишали в оригінальному звучанні цитовані Лазаревським свідчення джерел, писаних тогочасною українською мовою. Щоправда, у такому разі пропускались тверді знаки, літера “ять” замінювалась на “і”, а “іжиця” на “и”. Також при датуванні подій чи документів ми нерідко подавали дати у скороченому, тобто цифровому вигляді: наприклад 22.03. 1771 р., а не 22 березня 1771 р. Для зручності ми позначили також сторінки твору Лазаревського, які містилися в оригінальному виданні, і орієнтуючись на них, подали стислі коментарі. Насамкінець висловлюю подяку студенту I курсу магістеріуму НАУКМА Віталію Пустовому за допомогу у комп’ютерному наборі тексту.

Джерела та література

- 1 Воронов В. І. Джерелознавчі аспекти в наукових працях О. М. Лазаревського // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. На пошану професора Миколи Павловича Ковальського. — Дніпропетровськ, 1997. — Вип. 1. — С. 213.
- 2 Присяжні книги 1654 р. Білоцерківський та Ніжинський полки. — К., 2003.
- 3 Лазаревский А. М. Описание Старой Малороссии. — К., 1893. — Т. 2. — С. 267–296.

* * *

// (с. 345) (...)

Села Воронізької сотні.

м. Вороніж, р. Осота. За генеральним слідством — “оний город сначала еще, за владения польскаго, осаживался; за гетмана Б. Хмільницкаго, первым сотником был Супрун и малый городок построил, и называли оний замком. А потом, як сотником стал Савва, за гетмана Многогрішнаго, їздил он в Москву, для размноженія народа и разширения города выправил монаршую грамоту, по которой грамоті он, Савва, за сотничества своего город разширил” (с. 324). З цієї розповіді видно,

що вороніжці на поч. XVIII ст. ще пам’ятали про час виникнення свого містечка, початок якого таким чином слід віднести до першої половини XVII ст., коли Пісочинський заселяв південно-східну частину Ніжинського полку. Вірогідно, що Вороніж виник з білямлинового хутора, що осів тут, на березі р. Осоти, при дорозі, по якій їздили посеємські села на базар в Новгород — Сіверськ, коли ще не було ні Батурина, ні Кролевця, ні Глухова... (с. 2). Під згадкою генерального слідства про “разширени города” Вороніжа за сотника Сави Проко-

повича, вірогідно, слід розуміти відновлення Вороніжа після його розорення поляками у 1664 р., про що згадує Опис Чернігівської Єпархії (VII, С. 342), після чого, за цим же свідченням, Вороніжу була надана десятилітні пільги від повинностей. Цілком вірогідно, що при цьому відновленні Вороніжа, він був обведений і тим валом, залишки котрого і зараз де-не-де видніються в центрі сучасного містечка. Тоді ж, разом з насипанням навколо містечка валу, там були влаштовані і ті “брами” (Глухівська, Клишківська...), котрі постійно згадуються у воронізьких актах XVIII ст.

В історії воронізького населення звертають на себе увагу розміри “скупли” старшиною козацьких дворів у першій половині XVIII ст. і потім поява тут значної кількості різного роду державців у другій половині того ж XVIII ст. Видно, що тутешні селяни до 1781 р. були роздані і захоплені майже всі, тоді як в 1736 р. їх було ще понад 300 дворів. **Кз. А.** ґрунтових 28 дворів, убогих 95 двори і підсусідків з козаків — 94 двори; про останніх сказано, що вони живуть “в куплених хатках, при огородах козацьких”. Розподілялись вони так: підсусідків козацьких, тобто скуплених козаками — 38 двори, сотника Івана Холодовича — 8 дворів, Василя Лазаревича — 15 дворів, бунчукового товариша Івана Кутневського — 7 дворів, бунчукового товариша Степана Лазаревича — 4 двори, обителі Гамаліївської — 5 дворів, значкового товариша Григорія Олександровича — 5 дворів, бунчукового товариша Данила Карпіки — 5 дворів, військового товариша Івана Дем’яновича — 6 дворів, бунчукового товариша Петра Заруцького — 1 двір. **Кр. А.** (ратушних) — ґрунтових 78 дворів, убогих 240 дворів і підсусідків “посполитих” — 25 дворів. **Б.** Духовних — 27 дворів і чиновників — 34 двори. **Кз. В.** 281 двори, 393 хати. **Кр. Б.** рангові Глухівського коменданта — 21 двори, 21 хата, генерал-майора (Миколи) Гудовича — 52 двори, 85 хат, дійсного статського радника (Василя) Туманського — 14 дворів, 20 хат, військового товариша Чуйкевича — 17 дворів, 20 хат, підкоморія Лазаревича — 31 двір, 34 хат, бунчукового товариша Матвія Холодовича — 37 двори, 48 хат, відомства скарбової канцелярії — 24 двори, 28 хат, Гамаліївського монастиря — 4 двори, 4 хати, Клівської лаври — 1 двір, 1 хата і підсусідків козацьких і різночинців — 96 дворів, 105 хат і бездвірних 32 хат.

с. Пирогівка, р. Шостка, біля Десни, за місцезнаходженням повинно бути дуже старим поселенням, оскільки недалеко від Пирогівки здавна існує перевіз через Десну, відомий вже в грамоті 1552 р., де він називається Путивльським. Старожили в 1730 р. про Пирогівку говорили, що це село “от давних літ все было в відомстві старшины сотенной и ратушной Новгородской, а не в подданстві було. И сотенная, и ратушная старшина с того села ні на якую приватную свою работизну людей не употребляли и ныні при той же ратуши оное село Пирогівка найдується; тилко гетман Скоропадский оное село // (с. 347) Пирогівку надав бил, послі шведчини, сотникови воронежскому Холодовичу, которым селом он, Холодович, владіл полтретя года; послі того, по челобитью старшины ратушной новгородской, за бувшой малороссийской коллегии, по пражному до ратуши привернено”... Перше свідчення про Пирогівку дає універсал Многогрішного 1669 р., за яким надана трілітня “слобода” побудованого тут водяного млина: “ознаймуем... иж в селі Пироговці, Савва и Ярема, мелники, уфундовали млин на річці на Шустці, з едним колом мучним, своим власным коштом, нікого до того не притягаючи; а уробивши, почали молоть от святого пророка Илии, в мисяцю іюлі, в числі двадцятим; що за поднятую працу их от того ж часу, як пустили воду на коло, надалисмо слободи на чверть (года) до дванадцятого (*має бути — до 20-го — О. Л.*) числа місяця октоврия; а по видержаню оной слободи, міют до скарбу войскового дві мірочки давати, а при своей части третей міют зоставать и на себе мірочку третью отбирать”. З цього універсалу видно, що в ратушних селах влаштування водяних млинів здійснювалося без попереднього рішення будь-якої влади, в крайньому разі в середині XVII ст. Віддана Холодовичу Скоропадським Пирогівка була забрана в нього на тій підставі, що нібито в універсалі Скоропадського було сказано, що Пирогівка віддається Холодовичу лише “до повороту его, Холодовича, из Петербурга”. Але Холодович зумів повернути собі це село, що було поблизу Вороніжа і дуже йому зручне. Повернена Пирогівка Холодовичу була за Апостола, який, будучи позбавленим права роздавати маєтності, міг представляти до нагороди ними ту чи іншу особу. Клопотався він і за Холодовича у коллегії іноземних справ, як видно з поданого тоді ж Холодовичем на ім’я імператриці прошення:

“в ныншнем 1731 г. г. гетман Апостол з генеральною старшиною селу Пироговку за мою вашему императорскому величеству вірную и долговременную службу приговорили, по прошению моему, быть за мною и удостоя тою милостию, писал он, гетман в коллегію иностранных діл, чтобы то село Пироговка мні во владение ствердить... указом”. Клопотання гетьмана було задовільнено і Холодович на Пирогівку отримав у 1732 р. царську грамоту. Не сподобалось це пожалування новгород-сіверським ченцям, які, посилаючись на невизначені постанови грамоти 1552 р., самі претендували на половину Пирогівки і присвоювали собі частину пирогівських лісів. Отримавши Пирогівку, Холодович звернувся до тодішнього архімандрита Ніла з проханням не торкатися до лісів, що належать цьому селу і отримав від нього такий сусідський привіт: “Благородный мці пне сотник вороніжский, мой ласковий благодетелю. Увідомившись я з братією, в обители святой, что за вірную // (с. 348) вашу... службу и за знатные ко всему малороссийскому отечеству прислуги..., надано в. м. м. пану село Пирогівка и предостойнішею ея императорского величества грамотою... ствержено. Не зазрим тому, но паче сорадуемся сугубо, же и труждающимся о общей ползи есть награждение, и миролюбного сосіда (так надіюсь) Бог святой обители послал, ему же, яко общии и всіх молитвенники, желаем в цілости здравия, давно иміючимися и ныні наданными угодиі благополучно владіти и впредь, як славою, так благословенною от Бога фортуною возрастати... Что же по доношенію пироговцов виражаеш в. м. в своем листі, будто подданіе монастырскіи (жители с. Собыча) помянутому селу порубежные, не допускают вашим поданным в бор, в луг и в иние власние пироговскіе ліски, для разных их потреб, ездить, в том, милость ваша, клеветникам незараз повіряйте, гди ж монастырскіи подданіи сами угодиі пироговских ни на пядь не касаются и пироговцам их власного не воспяцают, токмо монастырских грунтов и угодиі, не за антенатов Малороссиєю правящих, ни за поляков, но за древних благочестивих монархов монастыреви наданных..., охраняют. А хотя будто за преосвященного Лазара Барановича и за моих антецессоров, з их позволения был ніякий вступ пироговцам в монастырские угодиі, но с прешествіем их власти, и позволение тое минулось. Я тое благородію вашему, если не відаете, обявляю, же в

монаршой в нас иміючоїся грамоті, граница землі и угодиам монастырским написана по Путивлскій перевоз, за чим и половина Пироговки на землі монастырской явствуется сedit... Прошу — своим поданным пироговцам запретить вдиратися жадним способом в угодиі монастырскіи, чтоб с того, яко и в. м. пише, уховай Боже, не учинилася между нами якая ссора, ибо, як ваших наданных угодиі намній наши не касаются, так своего, милостию Божією и монаршою стверженного, накріпко охраняти будуть, деклярую...”. Цей лист, що так добре відтворює сусідсько-земельні відносини монахів, показує, що перш за все в них самих важко було знайти того *миролюбного сусіда*, про якого говорить архімандрит. Справді, в новгород-сіверських ченцях Холодовичі мали непримиренних недругів, які свою неприязнь переносили і в сферу суспільних відносин (див. нижче, с. Собич). **Кз. А.** немає. **Кр. А.** (воронізького сотника Івана Холодовича) 35 дворів, убогих 21 двір. **Кз. Б.** немає. **Кр. Б.** підкоморія Андрія Холодовича, 22 двори, 28 хат, і бездвірних 4 і бунчуковий товариш Матвія Холодович, 38 дворів, 49 хат і бездвірних 2 хати. // (с. 349)

с. Богданівка, р. Шостка, містить в себе переважно козацьке населення і, знаходячись біля Пирогівки, можливо складає висілок останньої, де козаків не було вже і в першій половині XVIII ст. **Кз. А.** 10 дворів, убогих 18 дворів і підсусідків 16 дворів (козацьких — 3 двори, бунчукового товариша Данила Карпіки — 10 дворів, генерального осавула Мануйловича — 2 і Петропавлівського монастиря — 4 двори). **Б.** 58 дворів, 94 хати і підсусідків 5 дворів, 5 хат. **Кр. А.** Воронізької ратуші, 5 дворів, убогих 6 дворів і підсусідків Петропавлівського монастиря 4 двори. **Б.** колезького асесора Жайворонкова, 10 дворів, 13 хат, бунчукового товариша Трусевича — 3 двори, 3 хати, Петропавлівського монастиря — 2 двори, 3 хати і Чернігівського кафедрального монастиря — 2 двори, 2 хати.

с. Ображіївка, оз. Пекалове, поселене на землях с. Івота, в 1669 р., як видно з наступного “осадного листа” архієпископа Лазаря Барановича: “відомо чиним сим нашим листом, от нас выданным, и жесмо позволили осадити слободу в грунті нашом Івотском на имя *Преображенское*, которое слободы грунт мається починати от урочища зверху Крупца до Локотковского пруда, вниз Шостки річки в Хортелевские ліски, по правой руці и вниз повз

гору, по шлях Дробишевский, в селище, правою рукою в сполное озеро, у Вихолский луг, озером в Десну з Дробишевцями, у вусте Ивотки, половиною рікою в ліс Яминец, из лісу знову в Крупец, который слободі имя Преображенское, на врочици Торчицах, позволили осадчим быти Харькові Флодовичу, и даем ему волю на літ десять"... Незважаючи на те, що Ображіївка селилась за осадним листом архієпископа Барановича і на землях, названих останнім *нашими*, ображіївське населення у XVIII ст. складалось головним чином з козаків. Знаючи як ревниво ченці оберігали свої землі, можна думати, що приналежність Ображіївського "грунта" "Черниговской кафедрі" була сумнівною, тому монахи і не зважувалися заводити з ображіївськими козаками тих суперечок, які вони вели, наприклад, з жителями сусідніх сіл — Олтаря, Жихова та ін. (Описание Старой Малороссии. — Т. I. — С. 227 і наступні). Кз. А. ґрунтових 19 дворів, убогих 30 дворів і підсусідків 35 дворів (козацьких — 11 дворів, бунчукового товариша Данила Карпіки — 22 двори и ображівського попа — 1 двір). Б. 83 двори, 172 хат. Кр. А. Чернігівської "катедри" — ґрунтових 3 двори, убогих 3 двори. Б. Чернігівської кафедри — 8 дворів, 13 хат, Гамаліївського монастиря — 1 двір, 2 хати і підсусідків — 5 дворів, 5 хат. // (с. 350)

с. Локотки, р. Шостка, за свідченням старожилів 1730 р., — були поселені за часів поляків і знаходились у володінні Пісочинського, а при гетьманах — залишались вільними (тобто знаходились у віданні воронізької ратуші) до Скоропадського, який взяв Локотки у своє відання. У 1733 р. жителі с. Локотки, клопочучись у Чернігові про ремонт своєї церкви, писали, що церква ця збудована *сто тридцять років тому назад*, тобто у 1603 р. Існування поселень по р. Шостці не лише на початку XVII, але і в XVI ст., безсумнівно, як видно з грамоти 1552 р.; відповідно в кін. XVI ст. тут могли виникнути і Локотки, а в 1603 р. могла будуватися тут і церква. У всякому разі свідчення локотчан 1733 р. про час побудови їх церкви дуже ймовірний, оскільки за певною вказівкою часу, воно могло базуватись на церковних записках. Скоропадський взяв Локотки "в своє відініе", щоб віддати селян цього села Гамаліївському монастиреві. Кз. А. гр. 28 дворів, убогих 8 дворів і підсусідків 33 двори, які були розподілені так: козацьких — значкового товариша Семена Потаповича — 8,

"попа" Мойсея Бугаєвського — 6, "попа" Гамаліївського Василя — 1 і "презвитера" Локотківського Михайла — 3 двори. Кр. А. ґрунтових 4 і убогих 9 двори; хоча власник їх не представлений, але з генерального слідства видно, що вони знаходились в послушенстві воронізької ратуші; підсусідків Гамаліївського монастиря — 7 дворів. Кз. В. 74 двори, 103 хати і 1 бездвірна хата. Кр. В. Гамаліївського монастиря 14 дворів, 18 хат; майора Якова Скоропадського, 5 дворів, 7 хат; удови сотника Бугаєвського, 13 дворів, 15 хат і дрібних власників, 6 дворів, 6 хат.

Шостенський пороховий завод виник у 1739 р., коли за розпорядженням генеральної канцелярії "велено было отдать водяную мельницу на р. Шосткі майору Постельному, для устройства порохового завода". Це коротке повідомлення на жаль не пояснює, хто влаштував завод і чий при цьому був взятий млин. Судячи з місцевості, можна думати, що це був один з млинів Бугаєвських, предок яких влаштував їх декілька поблизу Локотків (с. 344). Виробництво пороху здійснювалося тут до 1764 р. майже виключно для малоросійської артилерії, коли всі порохові заводи в Малоросії були закриті. В 1765 р. граф Рум'янцев представив // (с. 351) імператриці про заснування в Малоросії казенного порохового заводу, і указ про заснування такого заводу відбувся 22.03. 1771 р. Тоді ж було зроблено розпорядження про передачу колишнього Шостенського порохового заводу з хуторами Шкірмовським і Миронівським і с. Фастівцями з усіма землями, будівлями і знаряддям у відомство канцелярії головної артилерії. Таким чином, було покладено початок теперішньому Шостенському пороховому заводу.

сл. Миронівка, "відомства Шостенских порохових заводів". Кр. Б. 8 дворів, 8 хат.

Монастир Гамаліївський Харлампіївський жіночий виник першопочатково у вигляді "Харлампіевской пустынки" при церкві св. муч. Харлампія, яку генеральний осавул Антон Гамалія побудував у 1702 р. при своїй слобідці Гамаліївці. Потім, коли Гамалія за участь у зраді Мазепи був засланий, гетьманша Скоропадська чомусь звернула свою увагу на Харлампіївську пустинку і забажала її розширити та перетворити в "общежительную законнодівичого стану обитель". Перша майнова основа нового монастиря була закладена універсалом Скоропадського від 1.12. 1713 р., коли гетьман затвердив за монастирем два

млина, знайшов можливість віддати монастиреві більше десяти сіл. “Давно уже малжонка моя п. Анастасия Марковна, за нашим совітом и согласием, положила в своем намереніи обіт создать своим коштом дівичий монастирь и поселить в нем сколько возможно будет инокинъ побожного житія; а ныні обіт свой, желая привести в исполнение и місто для фундацій того монастиря избрав, млины и прочие грунта монастирю тому покупила на собственные деньги, а также отдала и собственный свой отческій хутор Дубогаевскій, с приселками к тому хутору принадлежащими, как то: Яблоновцем, Білошапками, Деймановкою, Сергиевкою и двумя Дівичками и просила нас подтвердить универсалом, как эти маетности, так и села на сей час двору нашему прислушающие — Марчишину Буду, Мутин, Паліевку и Бирин, и в полку Прилуцком хутір Бубновщину”... Віддавши всі перераховані маетки на монастир, Скоропадскій // (с. 352) виклопотав на них і царську грамоту (25.01.1714 р.), якою ці села безповоротно закріплювалися за монастирем. Почавши будувати в монастирі необхідні будівлі, гетьманша разом з тим стала скуповувати для нової обителі, по сусідству з нею, “грунта” і “млины” і, крім того, стала запрошувати до пожертв осіб різного матеріального становища. Енергійні турботи гетьманші про надання монастиреві земельних володінь дали багаті результати. Крім купівель на свої засоби різних угідь, монастир отримав значні пожертви від різних приватних осіб. Так, наприклад, у 1714 р. Іван Мануйлович, майбутній генеральний осавул, а в той час осавул генеральній артилерії “надал на молитвы, на обитель Гамаліевскую футор свой Шеинку и млин о двух колах, с двором и пущею”. В 1717 р. міщанин Василь Дзвонник, колишній житель м. Вороніжа, пожертвував “на офіру Богови и на обитель св. Гамаліевскую” близько двадцяти “грунтов”, “плещов”, “дворов” та інших земельних наділів у Вороніжі і поблизу Вороніжа, вартістю близько 2000 золотих. У 1718 р. удова сотника Сави Григоровича (с. 327) дві частини свого воронезького і маківського маєтку віддала гетьманші Скоропадській за 1000 талярів і за слобідку Радомку (Описание Старой Малороссии. — Т. I. — С. 193), а третю частину цього ж маєтку “безденежно на Гамаліевскую обитель отдала, за отпущение гріхов своих и поминования ради мужей своих Саввы и Кириллы”. Але зрозуміло, що всі ці пожертви не

могли порівнятися з пожертвою, яку монастир отримав від гетьмана і гетьманші. В універсалі 1718 р. читаємо: “перед сим одержалисмя милостивое монаршое... по прошению нашем благоволение на построение, за сполним з малжонкою нашею панею Анастасиею Марковною совітомъ и согласием, общежителной законнодівичого стану обители, прозываемой Харлампиева пустинка..., якая уже..., пособием от имени нашего сооружается и в совершенство приходит; так хочачи, дабы тая ж обитель в потомние бытия своего времена в пищи и одіянии законницам в ней побожные живущим... иміла доволство, вновъ покупление от нас власною суммою, сполне з супругою нашею и легацией надание, а в правах и купчих записках подробну описание грунта, для лучшей крѣпости и твердости о них содержания, сим нашим конфірмуем универсалом в вѣчное и спокойное помянутой св. обители владение, а именно: на р. Сейму дві колі млива, едно в Нових Млинах, другое в с. Старой, два млина, один на р. Османі о двох колах мучних, третом ступном и четвертом валушном, з хутором... в сотні Вороніжской, а другою под с. Локотками... Також и иные млины, один в с. Макові, з двором, полями, гаями, пущею... // (с. 353) другий в с. Паліевці, з двором и з садом; третій млин Гутянский, там же и гуту з хуторами Борщовец и Запятницкого именуемыми, з окопами и сіножатми, и нолями пахатними... Особливе в ключу Мутинском, на Сейму ж, млин о трех колах в с. Камені построенный, ограниченне степов и прочих грунтов до Дубогаевского хутора належных... А зверх тоей от нас, сполне з панею малжонкою нашею учиненной, купленных грунтов легации, ... надаем и офіруем тоей же святой обители в маетность села: в полку Прилуцком, Вечорки и Ковтуновку, в уезде Мутинском, — с. Камень до двору нашего прислушающее, в сотні Новгородской, — Роговку и Пушкарі з озерами, прозываемыми Каменскими, також и иные озера в Очкинском, Пушкаровском, Хилчанском, Биринском, Лізконозком, Лінковском, Каменском, и Новгородском грунтах будучие, села Маков и Локотки з принадлежностями и сіножатми, именуемые Полявичи...”

Наділений стількома маєтностями, Гамаліівський монастир став одним з найбагатших малоросійських монастирів. Очевидно, гетьманша не шкодувала грошей на прикрасу своєї обителі і будівлями. Поклавши стільки

засобів і турбот на облаштування Гамаліївського монастиря, Скоропадська під кінець свого життя зажадала перетворити його з жіночого на чоловічий; в грудні 1729 р. вона писала Київському архієпископу, що вона “яко ктиторка и фундаторка” Гамаліївської обители бажає, за порадою своїх близьких “пременить дівическую оную обитель на общежительство иноческое, чтоб в оной обители, примером других в Малой России иміющих совершенных монастырей, *монастырский начальник игумен и другое благочиние было устроено, для предбудущей впредь твердости и вічної в последние роки памяти, ибо инокиням весьма судих за неприличие и неудобство такое место в подобающем себи удержати совершенстві, достовірных вин ради...* Сего ради жития моего сокращаєте пред очима видя, ныні тому моему наміренію послідней и первой... волі моеї сей преділ поставляю: оную обитель Харлампиево-пустинскую, яко мужа моего и моим коштом собственним основанную и созданную, в архипастирскую протекцію вручаю и... прошу... той обители в лишении моем (послі моеї смерті) бити протектором и во исполнение намірення моего, тамо живущих инокинь переселити в другіе дівическіе обители... Старійших же законниц, которіе во обители Харлампиевско-пустинной во иноческій чин пострижены стали з // (с. 354) нікотрим своїм внесеном, перевести в Мути́нскую пустинку, гді понині законники обрїтаються, а ту Мути́нскую пустинку обители Харлампиевой подчинити в такой силі, дабы оная пустинка с той обители приходов в пищи, в пи́тии, одіяннях и в протчих потребах получали ординарное во всякое літо свое снабдіние безнужно. А на место их в обитель Харлампиево-пустинскую вселит иноков, игумена устроить и протчее, яко же в совершенных монастырях в Малой России водится”. Звідси, між іншим, видно той мотив, що спонукав у гетьманші таке рішення — жіночий монастир замінити на чоловічий: гетьманша не сподівалась, що монахині могли підтримувати Гамаліївський монастир в “подобающем совершенстві”, вважаючи, що останнє може бути збережено лише при управлінні монастирем “начальника — игумена”. Виконання своєї волі відносно перетворення Гамаліївського монастиря в чоловічий, гетьманша заповідала брату Андрію Марковичу. Після тривалого листування з різними органами влади, переведення гамаліївських черниць в Мути́нь і Му-

тинських ченців в Гамаліївку було дозволено на початку 1733 р., причому ця заміна повинна була статися під наглядом Густинського ігумена Гавриїла Леопольського. Першим ігуменом Гамаліївського монастиря був призначений член Київської духовної консисторії Герман Конашевич, якого при цьому Рафаїл Заборовський рекомендував як “честнаго и учительнаго человека”. Але він не відразу поладив з гамаліївськими монахами і був замінений наприкінці 1734 р. архімандритом Никодимом Ленкевичем, якого бачити ігуменом бажала вся братія. Наступником Ленкевича з 1737 р. був архімандрит Софроній Мигалевич, за часів якого у 1738 р. Гамаліївський монастир майже весь згорів. З опису пожежі відомо, що поширення вогню відбулось після того, як загорівся амбар, в якому містилось більше сорока бочок горілки, саме через яку “на весь монастыр огонь разлился”. Як видно, Гамаліївський монастир, поряд з іншими, продукував значну кількість горілки, яка потім продавалася по монастирських шинках. Велика кількість власної горілки, ймовірно, чинила вплив на моральність монахів, про небездоганне життя яких збереглися архівні свідчення. Так, наприклад, сусідка Гамаліївського монастиря, удова значкового товариша Євдокія Заруцька в 1736 р. скаржилася Воронізькому сотенному правлінню на “законников” Гамаліївського монастиря: “Іоаникій економ, да иеромонах Дементіан, да диакон Пахомий собственную мою пущу за рікою Ясманню стоящую, // (с. 355) пняіе, разбойническим образом на работников моих, избу ділающих, набігли ис петнацятми человекaми, воловиками и мірочниками, и синов моих Петра и Ивана смертним боем позабивали... да и дерево позабирали, из которого избу делали. Да когда же сина моего Петра, смертно прибитого, везено з хутора моего в г. Вороніж для освидітелствования иміющихся на тілі его побояв, на врадї воронізком, то вышпоказанние законники переняли его на дорозі и зложили на воловий воз и ввезли в двор монастырский, где и там, как хотіли, над ним глумились и били его по щокам, за то что з ними, законниками, не хотіл горілки пить и кровь на нем, на одежи его, обмивали и обмивши, вивели его з двора, смертно прибитого, на дорозі покинули, а лошадь с коляскою, на которой его везено в Вороніж, отнявши, они, законники, отослали в монастир Гамалиевской...” Гамаліївські ченці, не задовольняючись своїми багатими

маєтностями, постійно сперечались із сусідами за землі, особливо за лісові, в яких не було точних кордонів. Священний Синод, відповідаючи в 1766 р. на пропозицію свого обер-прокурора про клопотання перед імператрицею — “избавить духовный чин и в Малороссии от суеты мирской”, між іншим вказуючи на різні безпорядки по монастирях, в тому числі і нескінченні судові процеси, писав: “и ныне Гамалиевского монастыря архимандрит Давид (1761–1769) по одному своему монастырю тяжёбных дел до ста объявляет”.

Через 60 років після першої пожежі (бл. 1795 р.) Гамаліївський монастир знову згорів і на цей раз так сильно, що через труднощі відбудови погорілих будівель, він був закритий і відновлений згодом лише в пізніший час. З переоблаштуванням Гамаліївського монастиря з жіночого у чоловічий його маєтки залишились при ньому.

сл. Гамаліївка, р. Шостка, поселена, як говорить генеральне слідство, так: “на ріці Шостці, купил займу Андрей Гамалия у Локотковского козака Степана Бугая, на которой займи построил себи млин и к оному млину осажонал слободку. После измены // (с. 356) Гамалии, этою слободкою завладил Скоропадский и включил ее в число имений, отданных Гамалиевскому монастырю”. **Кз. А.** немає, **Кр. А.** Гамаліївського монастиря, 4 двори, убогих 15 дворів и підсусідків 3 двори. **Кз. В.** немає. **Кр. Б.** Гамаліївського монастиря, 25 дворів, 25 хат.

с. Маків, р. Шостка, за свідченням генерального слідства поселене Савою Прокоповичем під час його сотництва; згодом, Маків перейшло до сина Сави — Василя, який передав дочці своїй Анастасії лише половину цього села, оскільки другою половиною заволодів Скоропадський. Це свідчення підтверджується письмовими документами з тим лише додатком, що генеральне слідство Саву Прокоповича усунуло з Савою Григоровичем (див. с. 326). При звільненні С. Григоровича від сотництва, Маків був відібраний і повернутий йому лише за універсалом 19.09. 1687 р., слідом після повернення Мазепи з-під Коломака, коли він щедро роздавав старшині універсали на маєтності, очевидно, відчуваючи всю випадковість свого поставлення в гетьмани... При цьому був даний універсал на М. і С. Григоровичу. “Поглядаючи, яко на старость п. Саввы Григоровича, бывшего сотника воронизского, так и на услуги его от давних час у Вой-

ску Запорозком ронение, заховуем при нем село Маковое, в ключу Воронизком лежащее, зо всіми до него прислухаючими належностями... Однако козаки в том селе мешкающие и реестри войсковом будучие, и услуги войсковие одправующие, мают быти захованы при всех своих козацких волностях, а войт з посполитыми, жебы ему отдавал послушенство надежное”. Згодом, коли С. Григорович помер, то Маків був розділений між його нащадками (с. 327) згідно з заповітом С. Григоровича. За універсалом від 9.03. 1707 р., Мазепа зятю С. Григоровича, Тимофію Григоровичу, “ствердил во владение млин на р. Шостки, выше с. Макова, и два фолварки, один в Воронежі, а другой в Макові, с 15-ми дворцами громадскими, поблизу того будучими, по лекаці умершого тестя Саввы, сотника воронизского, и Савиной тещи” (тобто тещі Тимофія чи точніше — мачухи його дружини). При чому іншу частину Маковаа отримала вдова С. Григоровича, при якій жив і її зять (чоловік її дочки від першого шлюбу). Частина на сім'ю померлого сина С. Григоровича, Василя, не була виділена, як здається, через малолітство дочки Анастасії, що залишилась після Василя. Цією частиною користувалась вдова С. Григоровича, коли дід Анастасії (батько її матері) глухівський сотник Олексій Туранський не поскаржився наприкінці 1708 р. тільки що // (с. 357) поставленому гетьманові. У відповідь на скаргу був виданий 20.11. 1708 р. універсал, за яким гетьман дочці Василя “привернул с-под владения сваговой его Туранского, по первому мужу Савиной, а по второму Кирилловой (має бути навпаки — О. Л.), наданных антецессором до хутора Маковского посполитых людей с. Макова, дедом Настасии осаженого, упряж имючих (тобто тяглих) — 20 и піших 10 человек, и оной хутор з млином во владение”. З цього універсалу можна припустити, що Маківський хутір (“фольварок”) з 30-ма селянськими дворами був заповіданий Савою Григоровичем (і заповіт універсалом 1707 р. було утверджено) дочці (дружині Тимофія Григоровича) і внучці (дочці сина Василя, якого Сава Григорович, очевидно, пережив); належна Саві Григоровичу частина с. Макова (тобто посполите його населення) було заповідано вдові, замість якої маєтком розпоряджався зять останньої Федір Ольшанський, як видно з універсалу 1709 р. Відомо, що слідом за зрадою Мазепи серед малоросійських селян відбувся досить сильний рух, спрямова-

ний проти “державческого послушенства”. Рух цей, як повідомлялось і маківським селянам і про що говорив і універсал Скоропадського, написаний 9.01.1709 р. в *Воронежі*: “вам войтови с. Макова, зо всіми тамошними посполитими людми, ознаймуем, иж донеслося нам відати, же вы бунтовничий узявши перед себе способ, самоволне и неналежне хотячи з посполитой виламатися тяглости, не хочете державці своєму п. Федору Олшанскому, товаришу войсковому значковому, отдавати послушенства, зачим міти хочем — абысте, яко прежде во всяком найдовалися послушенстві, и належитую в подданстві отбували повинность, так и теперь ему, п. Федору, абысте в оной же подданской найдовалися повинности. Докладаем зась тое, же если бы хто з тяглих вашего с. Макова людей, ухороняючихся от подачок, похотіл до реестровного козацкого вписатися компуту, до которого з давних час не належали, теди приказуем пилно, абы таких людей, яко до компуту и реестру козацкого не приймовано и не вписувано, так если бы хто насилонне схотел и упарте о тое старатися, такого позволяем не тилко на худобі, леч и на здоровю карати”. В такому становищі знаходились маківські селяни до 1718 р., коли вдова С. Григоровича, за згодою з дочкою і зятем, дві третини своєї частки відступила гетьманші Скоропадській, а решту, третю частину цього маєтку, вона, вдова С. Григоровича, віддала Гамаліївському монастирю на молитви про себе і своїх чоловіків (с. 327). Гетьманша набувала Маківський маєток для Гамаліївського монастиря, якому таким чином надійшла частина Макова // (с. 357).[...]

Коментар:

с. 345

“м. Вороніж, р. Осота”. Вороніж розташований на берегах р. Осоти (притоки Есмані).

“Савва”. Сава Прокопович, який був воронізьким сотником приблизно з січня 1669 до вересня 1687 р.

с. 346

“сотника Івана Холодовича”. Іван Холодович був воронізьким сотником у 1716–1740 рр.

“с. Пирогівка”. Нині це залізнична станція у 3 км. від с. Богданівки Шосткинського р-ну Сумської обл.

с. 347

“універсал Многогрішного 1669 р.”. Повний текст даного універсалу від

13(3).09.1669 р. опубліковано: Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самоїловича (1657–1687). — К.-Львів, 2004. — С. 514–515.

с. 348

“с. Собич”. Дане село знаходиться нині у складі Шосткинського р-ну Сумської обл. у 18 км. від райцентру.

с. 349

“с. Богданівка”. Дане село знаходиться нині у складі Шосткинського р-ну Сумської обл. у 12 км. від райцентру.

“генерального осавула Мануйловича”. Йдеться про Івана Мануйловича, що був генеральним осавулом артилерії у 1713 р. і генеральним осавулом у 1728–1738 рр.

“с. Ображіївка”. Село Ображіївка знаходиться нині у Шосткинському районі Сумської обл. у 6 км. від райцентру.

“Олтаря”. Дане село було у 1922 р. перейменоване на Уралово. Нині знаходиться у Середином — Будському р-ні Сумської обл. у 35 км. від райцентру.

“Жихова”. Жихове — село суч. Середино-Будського р-ну Сумської обл., знаходиться у 25 км. від райцентру.

с. 350

“с. Локотки”. Дане село пізніше злилося з Шосткою.

“сотника Бугаєвського”. Йдеться про Миколу Бугаєвського (Богаєвського), що був воронізьким сотником у 1764–1770 рр.

с. 351

“сл. Миронівка”. Село Миронівка нині знаходиться у складі Шосткинського р-ну Сумської обл. у 10 км. від райцентру.

“генеральний осавул Антон Гамалія”. Антін Гамалія був генеральним осавулом очевидно у 1703–1708 рр.

“Дмитра Горленка”. Дмитро Горленко був прилуцьким полковником у 1692–1708 рр.

“с. Макові”. Село Макове знаходиться у Шосткинському р-ні Сумської обл. у 10 км. від райцентру.

с. 354

“Рафаїл Заборовський”. Йдеться про Рафаїла Заборовського (1676–1747), київського митрополита у 1731–1747 рр.

с. 356

“Савою Прокоповичем”. Сава Прокопович був воронізьким сотником у 1669–1687 рр.

“Савою Григоровичем”. Сава Григорович згадується в універсалі гетьмана Івана Мазепи від 25.10. 1688 р. як колишній воронізький

сотник. (Універсали Івана Мазепи (1687–1709). — Ч. II. — К.-Львів, 2006. — № 42. — С. 87).

“універсалом 19.09. 1687 р.”. Даний універсал І. Мазепи поки що не виявлений.

“універсалом від 9.03. 1707 р.” Даний універсал І. Мазепи поки що не виявлений.

“глухівський сотник Олексій Туранський”. Олексій Туранський був глухівським сотником у 1689–1709 рр.

Yurij Mytsyk

Almost Forgotten Heritage of Local History

The author analyses the heritage of the almost forgotten Ukrainian historian O. M. Lazarevskyi and his local history studies. The question concerning academic publication of these studies is discusse.

Key words: *O. Lazarevsky, Sumy.*

